Horváth István¹

Folyékony örömök. Alkoholpolitika és társadalom a romániai államszocializmus időszakában

Kivonat

Az alkoholfogyasztás, a modern ipari kapitalizmus és a bér munka terjedése kontextusában a 18. századtól kezdődően fokozatosan nőtt. Ez a növekedés folytatódott Európa keleti és nyugati részében a második világháború után államszocialista rendszerbe átstrukturált országokban, így Romániában is. Jelen tanulmány az időszak alkoholpolitikai rendelkezéseiből kiindulva, az államszocialista periódus alkoholfogyasztási dinamikáját elemzi. Három periódus különíthető el: az alkohol mint stabil állami jövedék, a bővülő hozzáférés mint a jólét mutatója (növekvő fogyasztás), a harmadik a fogyasztási helyzetek behatárolásának és a fogyasztás visszafogásának a periódusa.

Kulcsszavak: társadalomtörténet, alkoholfogyasztás, életmód, kommunizmus, Románia

Abstract. Liquid Pleasures. Alcohol Control Policy and Society in the Period of Romanian State-socialism

In the context of modern industrial capitalism and the expansion of wage labor, the consumption of alcohol has gradually increased since the 18th century. This growth was present, both in Eastern and Western Europe, also in restructured state-socialist systems after the World War II, like in Romania. The present study analyzes the dynamics of alcohol consumption in the state-socialist period, using as a starting point the alcohol policies of that period. Three phases can be distinguished: alcohol, as considered a stable state income (due to increasing consumption), expanding access as an indicator of prosperity (increasing consumption), the third phase is on restraining consumption opportunities, consequently consumption too.

Keywords: social history, alcohol consumption, lifestyle, communism, Romania

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Horváth István (2020). Folyékony örömök. Alkoholpolitika és társadalom a romániai államszocializmusidőszakában. *Erdélyi Társadalom*, 18(2), 155–174. <https://doi.org/10.17177/77171.252>

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928> és a GESIS adatbázisából: <http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en>.

1 Egyetemi tanár a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Szociológia és Szociális Munka Intézetében, a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet (ISPMN) igazgatója. E-mail: ihorvath66@hotmail.com

A bér munka elterjedése, majd a nagyrészt önellátáson alapuló fogyasztásról a piaci rendszerben megszervezett ellátásra való áttérés és később, az iparosítás során rendszeresen nőtt az alkoholtermelés és -fogyasztás. Ennek mértéke a huszadik század elején a mi térségünkben is jelentősen megnövekedett. Magyarországon 1881-ben (100%-os alkoholra átszámítva) 10,3 literre (Paksi & Elekes, 1996: 23), Romániában 1920 körül meg ugyancsak 10 literre becsülték (Turda, 2011: 136) az egy főre jutó fogyasztást.

Reakcióként a növekvő fogyasztásra, Angliában már a tizenharmadik században (Burnett, 2012) a közép-kelet-európai térségben a tizenkilencedik század második felétől jelennek meg a különböző mértékletességi mozgalmak, amelyek általában az alkohol, mindenekelőtt a leginkább problematikusnak tartott párlatok fogyasztásának a visszafogását célozzák meg (Bonda & Tămaş, 2019: 116; Friedrich, 1901; Rotar, 2002; Zakar, 2016). Ezeket a törekvéseket felülírta a huszadik század közepétől egyértelműen növekvő globális alkoholtermelés és az egy főre számított alkoholfogyasztás is. Az Egészségügyi Világszervezet szakértői szerint csak 1965–1980 között a tiszta alkoholra átszámítva, az egy főre eső fogyasztás világszinten majdnem 15%-kal nőtt (Walsh & Grant, 1985b: 195). Ám mind a termelés, mind a fogyasztás növekedése mindenekelőtt az iparilag fejlett vagy az ezt a fejlődési irányt követő társadalmakra, régiókra volt jellemző: Európára, Észak-Amerikára, Ausztrália és Új-Zélandra, illetve Japánra és Koreára (Walsh & Grant, 1985a: 51). A növekedés mindenképpen jelentősnek mondható, hisz 1980 környékére, a globálisan (és amint említettem, a népesség növekedésénél gyorsabban) növekvő regisztrált alkoholfogyasztás fele Európában történt (a nyugati és keleti részében egyaránt), miközben a kontinens népessége az akkori globális populációnak csak nyolcadát tette ki (Singer, 1986: 117).

Tehát azokkal a radikális társadalomtörténeti váltásokkal párhuzamosan,² amelyek a munka társadalmi szerveződésének radikális átalakulásával jártak (a bér munka elterjedése, majd később az iparosítás és az ipari szervezeteken belül végzett munka meghatározóvá válása), változott, nőtt az alkoholos termékek fogyasztása is. A jelen tanulmány az ebben a periódusban Romániában is növekvő alkoholfogyasztás néhány társadalomtörténeti vonatkozását tekinti át az államszocialista időszak kontextusában. Két oka van annak, amiért az alkohol, e jelentős társadalmi szegmensek által fontosnak tartott termék, termelésére és fogyasztására, illetve annak szabályozására koncentrálnunk. Az alkohol nemcsak tudatmódosító, egészségügyi és szociális következményei, hanem átfogóbb gazdasági, társadalmi és kulturális funkciói révén sajátos terméknek számít. Előállítás, forgalmazása és főleg fogyasztása körülményei társadalmilag mélyen beágyazottak, és ezáltal a szórakozáson túl rávilágíthat nemcsak a szórakozás vagy a társas élet, hanem akár a munka és gazdasági élet társadalmi szerveződésének sajátosságaira, annak alakulására is (Social Issues Research Centre, 1998). Az előállítás, forgalmazás és fogyasztás szintjén történő hatalmi beavatkozások, az alkoholpolitika – még akkor is, ha azt nemes reformeri célok mozgatják – nehézkesen érvényesül. Nemegyszer ellenállást vagy olyan sajátos alkalmazkodási formákat eredményez, amelyek elemzése és értelmezése társadalomtörténetileg releváns. Ugyanakkor az alkoholra koncentrálni egyfajta ürügy is. Hisz az alkoholtermelés, elosztás

2 A jelen tanulmány részlet egy, a romániai államszocializmus periódusának társadalomtörténetéről készülő kéziratból.

és fogyasztás szabályozása, az alkoholpolitika rálátást enged általában az államszocialista időszak termelés- és elosztásszervezési, valamint fogyasztási sajátosságaira.

A ROMÁNIAI ALKOHOLFOGYASZTÁS ALAKULÁSA AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDEJÉN

A hozzáférhető adatok szerint Romániában 1950-hez képest 1980-ra a sörtermelés tizenegyszeresére, 880 000 hektoliterről 9 734 000 hektoliterre növekedett (Murgescu, 2010: 353), a párlatok (az erős) termelése 2,2-szeresére, más italoké 5,8-szorosára növekedett (Poradzisz, 1991: 129). A 15 éves és annál idősebb népesség egy főre eső tiszta etanolba (liter tiszta szeszbe) átszámított fogyasztása az 1961-es 5,7 literről az 1989-es 10,4 literre, azaz 82,5%-kal nőtt. Az 1961–1989 periódusban az egy főre (15+ évesek) eső sörfogyasztás több mint négyszeresére (410%-ra) nőtt, a borfogyasztás csak 15,9%-kal módosult, más italoké több mint kétszeresére, 237%-ra nőtt (Rădulescu & Dâmboeanu, 2006: 449–450). Vagyis az államszocializmus időszaka alatt Románia átalakult egy dominánsan bor- és (nem bortermő vidékeken) párlatfogyasztó országból egy vegyes italfogyasztású állammá.

Habár az államszocializmus periódusában az alkoholfogyasztás növekedése jelentősnek tűnik, és elszigetelten mindenképpen az, de szűkebb regionális összehasonlításban (a szocialista tömb országaihoz viszonyítva) Románia a középmezőnybe tartozott. Számos országban (Magyarország, Csehszlovákia) már a kiinduló (hatvanas évekre jellemző) regisztrált fogyasztási értékek magasabbak voltak a romániai mutatóknál, és azok is maradtak a nyolcvanas évek végéig. A regisztrált növekedés mértékét illetően viszont Románia valamelyest kiemelkedik a régió országai közül, hisz az elemzett majdnem harmincéves periódus egészére nézve (1961–1989) itt nőtt a leginkább a fogyasztás: a már említett 82,5%-os mutató az 1981-es csúcspontnak számító évben az 1961-es adatokhoz viszonyítva 123%-os növekedést jelent. Ehhez képest Magyarország mutatóinak növekedése 1961–1989 között „csak” 80,5%-os volt, az 1980-as csúcspontban 87,1%, Lengyelországé 1961–1989 között „csak” 48,8%-os volt, viszont az 1980-as csúcspontban 78,8%. Az egyéni, regisztrált (látható)³ fogyasztásban Románia a régió középmezőnyébe tartozott a huszadik század közepén. Habár a látható alkoholfogyasztás valamivel dinamikusabban nőtt, mint általában a régióban, tekintettel a viszonylag alacsony kiinduló (1961-es) regisztrált fogyasztási szintre, a hivatalos statisztikák alapján nem vált „élfogyasztóvá”. Úgy tűnik, hogy a szocialista tömbből erre a címre leginkább Bulgária, Magyarország, Szovjetunió, de mindenekelőtt Kelet-Németország (Kochan, 2011) pályázhatott eséllyel.

3 Terjedelmi okokból nem foglalkozunk a nem regisztrált fogyasztás kérdésével (a későbbiekben röviden utalunk rá).

1. ábra. Egy főre eső etanol (liter tiszta szeszbe átszámított) fogyasztásának alakulása évenként (15+ éves népességre) 1961–1989 között Lengyelországban, Magyarországon és Romániában 1961–1989 között

Figure 1. Yearly consumption per capita of pure alcohol (for population aged 15 or above) between 1961–1989 in Poland, Hungary and Romania

Forrás: WHO, The Global Health Observatory alapján saját szerkesztés

Ami az egy főre eső fogyasztás trendjeit illeti, az elemzett periódusban kisebb nagyobb mértékű, de emelkedő dinamikát mutatnak, egészen a nyolcvanas évek elejéig, amikor legalábbis Románia esetében az alkoholfogyasztás megtorpanni látszik, majd a nyolcvanas évek második felében valamelyest visszaesik. Ezt igazolják a hozzáférhető alkoholgyártási statisztikák is, amelyek szerint a nyolcvanas évek során az addig növekvő sörgyártás (amelynek volumene 1980-ban az 1970-es mennyiség 227%-át jelentette) stagnál, illetve az időjárástól függő bortermelés jelentősen fluktuál, 1989-ben például csak az 1982-es termés harmadát regisztrálják (INS, 2018: 139). A párlatok gyártására nem találtunk adatot. Mindez a termelési beszűkülés, illetve fluktuáció olyan feltételek közepette zajlott, hogy az 1966 végi abortusztilalom nyomán született kohorszok tagjai 1967–1970 között kétszer annyian voltak, mint az 1993–1996 között születettek, a nyolcvanas években léptek felnőttkorba, így 1989-re a 15 év feletti korcsoportok összesített aránya 1,7%-kal volt nagyobb az 1977-es hasonló korévékénél (INS, 2018: 29). Vagyis a fogyasztás növekedési dinamikájának a visszaesése egyrészt a gyártás növekedési stagnálásának és a fogyasztói korévek (15+) volumenének növekedésével magyarázható.

Persze a csökkenésnek átfogóbb magyarázata lehet. A nyolcvanas évekig a kommunista tömb majdnem minden országában az alkoholfogyasztás, pontosabban az alkoholizmus tabutéma volt. A nyolcvanas évek első felétől a kelet-európai tömb majdnem minden államában (és nem csak) az alkoholfogyasztás közegészségügyi hatásai, az alkoholizmus mértéke nyilvánosan

felvállalt és kezelendő problémaként jelent meg (Eberstadt, 1989). Románia egyfajta kivételt képzett, nem annyira a létező problémákat, hanem azok hivatalos felvállalását illetően. Például az Egészségügyi Világszervezetnek az alkoholfogyasztásról és annak hatásairól szervezett 1982-es előkészítő kerekasztalán a román küldöttség hivatalos álláspont szerint az alkoholfogyasztást nem tekinti olyan jelenségnek, amely komolyabb egészségügyi, társadalmi és gazdasági problémák forrása lehetne (World Health Assembly, 1982: 39). És tény, hogy Romániában ebben a periódusban nem volt hivatalosan meghirdetett mértékletességi politika, legalábbis Lengyelországhoz vagy Szovjetunióhoz hasonló formákban nem. Ami igaz, az igaz viszont, hogy a hetvenes évek második felében elfogadtak egy, a fogyasztást szigorúan szabályozó törvénycsomagot, amelyre ráerősített egy 1981-ben elfogadott törvényt. Kérdéses marad, hogy ezek a törvények kései hatásának tudható-e be ez a csökkenés, vagy csak egyszerűen az 1982-től kezdődő általános lakossági fogyasztáscsökkenés keretei között csökkent a hivatalos, kereskedelmi alkoholkínálat is (nyersanyag-átcsoportosítás más termelői ágazatok irányába, esetleg megnövekedett alkoholexport). Vagy esetleg arról van szó, hogy a Ceaușescu-rezsimben már létező reformtörekvésnek – amely a létező munkáséletmód bizonyos vonzatait, többek között az alkoholfogyasztási szokásokat problematikusnak tartotta (Anton, 2019) – az általános elvonások közepette engedtek teret?

AZ ITAL AZ ALAP⁴ – AZ ALKOHOL POLITIKAI GAZDASÁGTANA

Az államszocializmus időszakának két fontos alkoholpolitikai mozzanata van (Lehto, 1995), amely jól rávilágít az alkohol politikai-közgazdaságtani vonatkozásaira: az egyik az 1980-as évek eleji lengyel, másik a nyolcvanas évek közepén kezdeményezett gorbacsovi (részleges) alkoholtilalom (Eberstadt, 1989; Tarschys, 1993).

A lengyel eset az a Szolidaritás szakszervezet által 1980-ban elindított tüntetéssorozattal kapcsolatos (Bielinska-Kwapisz & Mielecka-Kubien, 2011; Moskalewicz, 1993). A tüntetők, mindenekelőtt azért, hogy a hatalom ne tudja kijátszani ellenük a „részeges rendzavarónak” minősítés kártyáját, nemcsak mértékletességet, hanem majdnem teljes absztinenciát vállaltak a tüntetés alatt. Majd a politikai tárgyalások kontextusában azt vetették az államszocialista rezsim szemére, hogy az olcsó, mindenhol kapható vodkához – amely terméket a lengyel államszocialista rendszer gazdaságpolitikai célként támogatott – való hozzáférés időbeni bővülése,⁵ tulajdonképpen a vásárlóerő illúziójának a fenntartása. Röviden: az olcsó mámor hatalmi ellenőrzési eszköz volt. A politikai egyeztetések során egy mértékletességet megcélzó politikai irányváltást sikerült kialakítani, amit 1982-ben törvény formájában ki is hirdettek, egy ideig ki is fejtette hatását, de 1984-től kezdődően az addig csökkenő mértékű fogyasztás újra növekvő pályára állt

4 Utalás a román szállóigére *Băutura e temelie!*, amelyet számos helyzetben alkalmaznak (felhívás a mulatságok kezdetén a bemelegítő, hangulatfeldobó italkörökre), vagy egy olyan viszony leírása, amelyre az alkalmi együtt ivás (elvonatban kommenzálítás – egy asztalnál evés, ami egyenrangúságot és közelséget jelent) során kialakult közelség a jellemző.

5 A 15 évesnél idősebb lakosságra számított, éves regisztrált tiszta alkoholfogyasztás 1961-ben 6,27, 1980-ban 10,66 liter volt.

(Moskalewicz, 1993: 140). 1985-ben a mindenféle költségvetési bevételre összesített lengyel alkoholjövedék a jövedelmek 18%-át tette ki (Eberstadt, 1989: 107).

A gorbacsovi első reformok egyike a nagyon magas⁶ szovjet alkoholfogyasztás visszafogása volt. Szovjetunióban az alkoholbevételek 1927-ben az összköltségvetés 12%-át, 1965-ben 11,5%-át, 1982-ben 12-13%-át tették ki (Tarschys, 1993: 9–10). Nos, habár a kezdetekben Gorbacsovnak sikerült visszaszorítani a párton és az adminisztráción belüli ellenállást, és 1985-ben elindította a radikális alkoholfogyasztás-visszaszorítási programot, de 1988-ban majdnem a program teljes feladását jelentő visszalépésekre kényszerült. Radikálisan megnövekedett a házi gyártásban, illetve az illegális termelők által forgalmazott (nem mindig biztonságos) termékek volumene, jelentősen fokozta az amúgy is növekvő rendszerellenes elégedetlenséget, és nem utolsósorban jelentős, pótolhatatlan kieséseket eredményezett az amúgy is gyengélkedő állami bevételek esetében.

E két eset jól példázza, hogy az államszocializmus időszaka alatti növekvő alkoholfogyasztási trendben egyaránt fontos lehetett az alkohol (mint állami bevétel) gazdasági szerepe, de a problémamentes, kialakult lakossági igényekhez igazodó hozzáférésnek, esetleg a bővülő fogyasztásnak valamiféle rendszerstabilizáló szerepe is volt. Mindenképpen tény, hogy az alkoholfogyasztást radikálisan módosító politikák – akár gazdasági, akár társadalmi stabilitási okokból álltak ki az ügy mellett –, nem voltak túl sikeresek.

Ami a gazdasági vonzatokat illeti, a modern államok viszonylag hamar felfedezték az alkohol terjedő népszerűsége okán felsejlő bevételrelehetőséget (kocsmáztatás, esetleg gyártási vagy áruforgalmi monopólium), és főleg a párlatok terjedése következményeként jelentős költségvetési bevételekre tettek szert. Persze ezáltal közvetett módon legitimálva nemcsak a fogyasztást, hanem (egyfajta, nem föltétlenül felvállalt strukturális következményként) szorgalmazva annak növekvő mértékét is (Snow, 2001: 484–485). Vagyis az alkoholfogyasztás mértékének növekedése (habár nem következménye) nem független a termék adóhozadáki vonzataitól, a különböző formákban gyakorolt állami monopólium révén, hisz az alkohol (a dohányhoz, sóhoz, esetleg játékkártyához vagy gyufához hasonlóan) rendszeres és stabil államkincstári jövedelmet jelentetett.

Nem volt ez másképp Romániában sem. 1932-ben az alkoholt állami monopóliumnak nyilvánítják, és kiépítik a Szeszjövedéket („Administrația Comercială MAT” (Monopolul Alcoolului și Tutunului / Szeszjövedék Kereskedelmi Igazgatóság).⁷ Ez az intézmény volt hivatott biztosítani az iparilag termelt alkoholos alapú termékek kizárólagos állami forgalmazását (Tămaș, 2011).

Az ipari termelésű alkohol volumene jelentős volt, és valamelyest már háttérbe szorította mindenekelőtt a bor és a házi gyártású párlatok fogyasztását, de ez utóbbi még mindig jelentős volt. 1935-ben az akkori Románia területén 60 300, különböző termelési kapacitású pálinkafőzdét regisztráltak (Axenciuc, 2000a: 227), persze a zöme házi gyártású párlatok készítésére alkalmas eszköz volt, ami nem mindig esett az állami monopólium körébe. Ugyanebben az

6 A 15 évesnél idősebb lakosságra számított, éves regisztrált tiszta alkoholfogyasztás 1980-ban 15 liter volt, ehhez még hozzáadódott egy becsült három liter (Tarschys, 1993: 16).

7 BU-F-01287 Monopolul Alcoolului și Taxelor de Consumație, 1904-1952 <http://cautare-b.archivenationale.ro/cautare-b/detail.aspx?ID=136861> (Letöltve: 2020. 12. 03.)

évben az alkohol monopóliumból származó indirekt adóbevételek a jövedelmek 7,1%-át tették ki, miközben a közvetett adók abban az évben a költségvetés 69,9%-át jelentették (Axenciuc, 2000b: 629, 647). Vagyis csak az iparilag termelt alkohol monopóliumból befolyó jövedelmek az akkori összköltségvetés 4,9%-át teszik ki. Persze ez csak a minimum, amit az alkohol hozott, az akkori államkassza bevételi tételeinél. Ugyanis a majdnem 5%-nyi, alkoholforgalmazási monopoljoghoz kapcsolódó azonosítható jövedelemre rátevődnek még a különböző áruforgalmi helyek, illetve a kocsmák, vendéglők működtetésével járó más adók (amelyek differenciálatlanul a más költségvetési jövedelmi tételeknél jelennek meg).

Érzékeltetésképpen: 1929-ben az akkor Fogaras megyéhez tartozó, 1511 lelket számláló Dragoson (Drăguș) a kocsmáros egy évben összesen 13 016 lej adót fizetett az államnak (Herseni, 1933), olyan feltételek közepette, hogy abban a periódusban egy Erdélyben faiparban dolgozó munkás havi átlagbére 1800–1900 lej között.

Vagyis nem túlzás azt becsülni, hogy az alkoholgyártás, -forgalmazás és -fogyasztás során termelt költségvetési bevétel 1935-ben az összköltségvetés hozzávetőleg 8-9%-át tehetette ki. Habár az államszocializmus periódusára vonatkozóan nincs hozzáférés hasonló szerkezetű statisztikához, a nagytérsegi viszonyítás (például összehasonlítás Lengyelországgal, mely esetében a romániaihoz hasonló a fogyasztás volumene és dinamikája) alapján joggal feltételezhetjük, hogy ebben a periódusban is legalább hasonló (a becsülnél inkább magasabb, mint alacsonyabb) részarányt képviselhetett az alkohol „hozzájárulása” a költségvetési bevételekhez.

Mivel az alkohol monopóliuma viszonylag stabil, jelentős volumenű költségvetési bevételi forrást jelentett, és az adóbehajtás rendszere a Szeszjövédéken (MAT) működött, az alkohol volt egyike azon termékeknek, amelyek révén az államszocializmus első éveiben még több jövedelemhez próbált jutni az amúgy jelentős nehézségekkel szembesülő, kommunisták által dominált, majd teljes mértékben a Román Munkáspárt által ellenőrzött kormány.

Az 1945–1947-es periódusban egy főre számított GDP (melynek átlaga 1935–1939 között 436 lejes volt) 56%-ra, azaz átlag 256 lejre csökkent (Anghelache és mtsai., 2018: 7). 1947 január 1-én a reálbér az 1938-as érték 40%-a volt, és a vásárlóerő az adott év folyamán a lej hígulásával párhuzamosan fokozatosan gyengült. 1947 augusztusára egy könyvelői fizetés kétféle millió lej volt olyan feltételek közepette, hogy egy tojás nyolcezer, egy liter tej tizenötezer és egy kiló sajt százötvenezer lej volt (Aioanei, 2018: 312). Ekkorra már a tényleges vásárlóerő az 1938-as 20%-a körül lehetett (Costache, 2017: 87). A pénzügyi instabilitást egy súlyos élelmezési krízis duplázta. A háborút és az 1946–1947-es katasztrofális szárazságot követően a hústermelés összértéke 1947-ben az 1938-as szint 33% százalékára, a gabonatermelés 53%-ra csökkent (saját számítás Axenciuc, 1996: 706, 720 alapján). Még ha az időközben bekövetkezett területi változásokat és implicit népességszökkenést is figyelembe vesszük, a csökkenés egyszerűen katasztrofális volt. Mindezt tetézték az 1944. augusztus 23-i fegyverszünet után Romániára kirótt terhek: hadijóvátétel és az országon átvonuló, valamint az ország területen tartózkodó szovjet Vörös Hadsereg ellátási kötelezettsége (élelmezése és ruházása), illetve a Sovrom (szovjet–román) vegyesvállalatokon keresztül lezajló erőforrás-elvonás, amely akár az akkori költségvetés felét is kitehette (Réti, 1990: 21, 28–29).

A növekvő költségvetési problémák közepette 1948 novemberében az állam alkohol feletti monopóliumot kiterjesztik az ipari gyártású párlatokról minden pálinkafélére, beleértve a kисти jellegű házi gyártmányú szilva- és más gyümölcspálinkát is (RMSZ, 1948). Illetve megelő-

zendő az állami monopólium ellenőrzése alatt nem álló házi termékek árusítását, a bort és a pálinkát pohárba kimérve nem forgalmazhatták, kizárólag csak a Szeszjövődék (MAT) préselt feliratozású, dugaszolt palackjaiban kerülhettek a pultokra, ideértve a kocsmákat is (RMSZ, 1948). Nagy felháborodást kelthetett ez utóbbi, alapvetően életszerűtlen, és kizárólag a monopólium érvényesítésének a hatékonyságát megcélzó intézkedés, mert pár hónapra rá, 1949 áprilisában meg is szüntették, újra lehetővé téve, hogy a kocsmák a bort és a pálinkát pohárba is mérhessék (RMSZ, 1949d). Majd 1949 végén az eléggé felgyorsult infláció közepette a Szeszjövődék (MAT) átlag 20%-kal csökkent az általa forgalmazott legtöbb termék árát (RMSZ, 1949a, 1949b, 1949c). Majd 1952-ben lemond az alkoholforgalmazás monopóliumáról (1952/286. rendelet). Igaz, ekkorra már a nagy, ipari termelői kapacitásokat államosítják, a gyártás (ipari és házi) engedélyezése állami és helyhatósági hatáskör marad (kapacitástól függetlenül minden, párlat készítésére alkalmas eszközt regisztrálni kell), illetve a termelőket kötelezik a termelt mennyiségek pontos nyilvántartására, előírják az állami elosztórendszerekkel kötött szerződés kötelezettségét, a magántermelők által megtermelt alkohol javarészt hatóságilag megszabott árakon kell leadni. Vagyis mivel az állam már akkorra rendelkezett a nagyobb termelőkapacitások feletti tulajdonjoggal, illetve adminisztratív eszközökkel kontrollálta a többi termelőt, így elláthatta a majdnem egyeduralgó elosztószerepét az alkoholellátásban. Így az 1947 előtt a piacgazdasági rendszeren belül érvényes monopólium részben tárgytalanná vált. Igaz az ötvenes, sőt a hatvanas évek során sem volt abszolút mértékű az állam egyedi alkoholelosztó szerepe. 1952–1957 között a leadási kötelezettség teljesítése után fennmaradó mennyiségek esetén valamennyi szabadabb, a központi elosztórendszeren kívüli kereskedelmi teret biztosít a magántermelésnek is. De 1957-ben ezt a magánkereskedelmi részt továbbkorlátozzák, a magántermelők és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében a leadási kvóta után fennmaradó rész értékesítése kizárólag otthoni, termelői helyen belüli eladási formában lehetséges, annak bármilyen tágabb kereskedelmi formában (piacokon, helyi vendéglőkben stb.) történő értékesítését kizárva (1957/504. rend.). 1969-ben megszigorítják a be nem jelentett termelési eszközök használatára, a termelt mennyiségre vonatkozó nyilvántartási kötelezettség és a leadási kötelezettség be nem tartására vonatkozó büntetőjogi szankciókat (1969/51. rend.). Az 1971-es bortörvény megtiltja a házilag gyártott bor és bármilyen párlat bármilyen jellegű forgalmazását, a „házilag gyártott” alkoholos italok kizárólag saját fogyasztásra használhatóak (1971/21. törvény).

Vagyis a nagyipari termelők államosítása mellett az államszocialista rendszer fokozatosan kiterjesztette az ellenőrzést a házi gyártásra is egyrészt azért, hogy a párlatok készítésére alkalmas eszközök szigorú nyilvántartásának próbált érvényt szerezni, illetve a megtermelt párlatok egy részének a leadását írta elő, becsatornáztva azt az állami elosztórendszerekbe. Másrészt törvények útján szorította vissza az ezeken a rendszereken kívüli kereskedelmet, elviekben pusztán a házi fogyasztásra korlátozva azt. Végigtekintve a szabályozási folyamatot, ez amolyan húzd meg, ereszd meg, szigorítások-lazítások váltakozásaként történt, de alapvetően az alkoholtermelés és forgalmazás minél teljesebb ellenőrzését követve. Ezt figyelembe véve igazoltnak tekinthető az az általános feltevés (Room & Jernigan, 2000), miszerint a regisztrált, látható fogyasztási statisztikák által tükrözött fogyasztás, illetve annak a fentebb bemutatott növekedése nem teljes mértékben a fogyasztás tényleges növekedésének, hanem az állami ellenőrzés (és implicit a nyilvántartott fogyasztásba vétel) fentebb vázolt kiterjesztésének tudható be.

Vagyis a román államszocializmus alkoholpolitikájának az első fázisa az alkoholgyártás és -forgalmazás minél nagyobb mértékű ellenőrzését tűzi ki célul, és teszi ezt minden valószínűséggel abból a pénzügyi megfontolásból, hogy az alkohol stabil és jelentős költségvetési bevételt jelent. Hogy mennyire volt sikeres ez a politika? A kor sajtójában számos beszámolót találni, hogy a különböző állami, illetve szövetkezeti raktárokhoz történő hatósági kiszállások nyilvántartási rendellenességeket állapítottak meg. Bizonyos termékekből a leltárakban feltüntetettnél több volt a raktáron. De ezen túlmenően a házi gyártás egy jó része biztosan nem került bele a hivatalos forgalomba. Egyrészt a nyilvántartott pálinkafőzők esetében is kérdéses, hogy mennyire lelkiismeretesen regisztrálták a lefőzött, és számították ki a kötelezően leadott mennyiségeket. Másrészt a nem regisztrált házi főzés – az egészen kicsi (tömbházlakásokban használt) tíz literestől, az 50, 70 sőt 100 literes kazánokig terjedően – gyakori jelenség volt a legtöbb gyümölcstermő vidéken, és mindenekelőtt ott, ahol a gyümölcsösök magántulajdonban maradtak (Muică & Turnock, 2008). Márpedig 1985-ben hivatalos statisztikák szerint az őszgyümölcs-termelés 62%-a, ezen belül a megtermelt szilva 79%-a a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságában vagy a magánkézből levő gyümölcsösökben termett meg (Cernescu, 1988: 131). Ugyanakkor az állami ellenőrzés alatt kereskedelmi forgalomba kerülő pálinkák viszonylatában a házi pálinkának messze kimagasló volt a társadalmi értékelése. Minden bizonnyal minőségi okokból is. Ám ugyanakkor a házi pálinka egyfajta, akár a külföldi márkás italokkal összehasonlítható, státusfogyasztási szimbólum volt. Mi több, olyan szimbolikus terméként működött, amelynek ajándékozással ugyanúgy kiemelt figyelmet, befolyást lehetett szerezni, mint a szűkösen hozzáférhető kávéval vagy márkás cigarettával. És az ilyen szimbolikus javakhoz való hozzáférésben (végső soron a termelési és forgalmazási feketehálózat fenntartásában) érdekelt volt mindenki, a helyi rendőrtől kezdődően a néptanácselnökön keresztül a megyei párttitkárig (Kideckel, 1984; Muică & Turnock, 2008).⁸

Vagyis az államszocializmus konszolidációjának az időszakában az alkoholtermelés és -fogyasztás fölötti állami ellenőrzés kiterjesztése volt a jellemző. Több mint valószínű, hogy államháztartási jövedelemszerzési megfontolásokból is. Ugyanezen logika alapján az állami alkoholtermelés fokozatos növekedésnek indult. És habár úgy tűnik, hogy nagymértékben visszaszorította a magántermelést, a házi gyártás megmaradt a szürke-, feketegazdaság fontos szektoraként, a mindent átfogó informális szektor (Sampson, 1986) részeként. Mi több, a házi párlatok nem pusztán fogyasztásra használt, hanem azon túlmutató értékekkel rendelkező, szimbolikus, a második gazdaság egyik meghatározó termékévé, csereeszközüvé vált.

⁸ Persze mindez megkérdőjelezi a fogyasztás nagyságrendjét, 1990 év eleji becslések a nem regisztrált fogyasztást 2-4 liter körülire becsülik.

ÍGYÁL, MERT AZ LEGALÁBB MEGLÁTSZIK

Az alkohol kulturális beágyazottságát elemző antropológiai irodalom a fogyasztás kapcsán néhány „kulturális univerzálét” (majdnem minden kultúrában érvényesülő szabályozási mintát) rögzít. Az egyik ilyen a fogyasztás társasági jellegére, a magányos ivás társadalmi elítélésére vonatkozik (Social Issues Research Centre, 1998: 15–18). A társadalmilag elfogadott ivás, még ha magánszférában is zajlik, alapvetően társas tevékenység. A kocsmázás, nyilvános ivás esetében is érvényesül a közösségi jellegű fogyasztás elvárása, de rájön még egy vonatkozás: a fogyasztás státuskifejező jellege. Vagyis egy ilyen szituációban a „fogyasztó azon vágya testesül meg, hogy státuszt kifejező javak birtoklásával növeljék presztízsüket” (Kovács, 2014: 26). Ugyanakkor az ivási szituációk társadalmi, illetve politikai szabályozottságának a vonatkozásai is fontosak. A mértékletességet morális kérdésként kezelő (többnyire, de nem kizárólag észak-európai protestáns) társadalmakban a nyilvános alkoholfogyasztást erősen korlátozó jelleg érvényesült. A fogyasztási színtereket jól és egyértelműen behatárolták, az azokon kívüli nyilvános fogyasztás nemcsak a törvénnyel, hanem a közerkölccsel ellentétesnek számított. Az olyan országokban, ahol az alkoholfogyasztás kapcsán nem érvényesült egy általánosabb jellegű morális nyomás (pl. Európa déli része), a nyilvános alkoholfogyasztási helyzeteket sokkal elfogadóbban kezelték. A nyilvános alkoholfogyasztásra leválasztott, kijelölt funkcióhelyek, helyzetek elhatárolása nem egyértelmű, illetve a közmegítélés sokkal megengedőbb a nem szokványos (értsd nem pontosan az arra behatárolt térben történő) nyilvános alkoholfogyasztási helyzetek kapcsán (Levine, 1992; Social Issues Research Centre, 1998: 26).

A nyilvános alkoholfogyasztás Romániában inkább ez utóbbi viszonyulás mentén szerveződött. A behatárolt magánszféra és a kocsmák között számos nyilvános szituációban alakultak ki többnyire ad hoc nyilvános fogyasztási szituációk. Az ingázó munkaerő ivott az állomáson és a tömegszállítási eszközön, akár reggel, munkába menés előtt vagy hazafelé, a mezőről hazatartó paraszt az üzlet előtt, az együtt lógó fiatalok a parkban vagy a falusi kultúrotthon kertjében, annak bejárata előtt (vö. a magyarországi helyzettel, Balázs, 1991).

A romániai államszocializmus alkoholpolitikájának egyik irányvonalát a társadalom által nagyon lezserül értelmezett nyilvános fogyasztás szigorítása jelentette. Persze mindennek a célja nem a fogyasztás mérséklése, hanem a nyilvános fogyasztási szituációk egyértelmű behatárolása volt, egyféleképpen a civilizáltabbnak tartott, mértékletességi kultúrákra jellemző fogyasztási minták kialakítása.

Ennek az első fázisa a vendéglátóipar fejlesztése volt.

Az elosztási, kereskedelmi rendszerek „szocialista átalakítása” azaz államosítása az 1940-es évek végén kezdődött, és hozzávetőleg két évtized alatt teljesen felszámolták a kereskedelmen belüli magántulajdont. Ez a felszámolás az elosztási rendszer, a kiskereskedelmi területi hálózat jelentős visszaesését jelentette, amelyet az 1950-es évek kezdetétől fokozatosan (és mondhatni, hogy a létező szocializmus évei alatt folyamatosan) igyekeztek visszaépíteni.

1. táblázat. *Kiskereskedelmi hálózat alakulása Romániában 1948–1989 között*

Table 1. *Retail sector in Romania, for selected years in the period 1948–1989*

Év	Egységek száma	Tulajdonforma			Személyzet éves átlaga (ezer fő)
		Állami	Szövetkezeti	Magán	
1948	105 357	1952	5 459	97 946	141,7
1950	65 795	7762	19 805	38 228	248,6
1960	50 789	23 535	26 654	600	332
1970	61 556	61 556	30 874		440,0
1980	78 746	40 582	38 164		465,2
1989	82 035	41 876	40 159		468,6

Forrás: CNS, 1990: 566

Az újraépülő szocialista kereskedelmi rendszeren belül a vendéglátóipar dinamikája valamivel kiemelkedőbb volt az élelmiszerek és az ipari fogyasztási cikkek hálózatának a növekedésénél.

2. táblázat. *Kiskereskedelmi hálózat alakulása Romániában 1960–1989 között, felbontva általános jellegű és vendéglátóipari egységekre*

Table 2. *Retail sector in Romania, for selected years in the period 1948–1989, details for general stores and restaurants and pubs*

Évek	Kereskedelmi egységek	Általános (élelmiszer és más fogyasztási cikkek)	Vendéglátóipari
1960	50 789	40 227	9 962
1970	61 556	47 454	14 102
1980	78 746	58 109	20 637
1989	82 035	58 597	23 438
Az összes egységhez viszonyított százalék az illető évben			
1960	100	80,2	19,8
1970	100	77,1	22,1
1980	100	73,8	26,2
1989	100	71,4	28,6
Növekedési dinamika (1960 – 100%)			
1960	100	100	100
1970	123	118	142
1980	157	144	207
1989	163	146	235

Forrás: Ristea és mtsai., 2018: 426

A vendéglátóipari egységek többnyire vendéglőket, büféket és kocsmákat, kisebb mértékben cukrász- és péksüteményt árusító üzleteket jelentettek. Például 1960-ban a közéletmezési egy-

ségek zömét, 9,1%-át tették ki csak a cukrászdák, és habár ezek száma más vendéglátóipari egységekhez viszonyítva valamivel gyorsabban növekedett – 1967-re már 12,7%-át tették ki a cukrászdák (Direcția Centrală de Statistică, 1968: 492) –, alapvetően a növekedési dinamika az alkoholt is felszolgáló vendéglátóipari egységekre volt jellemző, hisz 1960–1989 között a vendéglátóipari egységek száma 135%-kal nőtt, míg a más kereskedelmi egységeké csak 46%-kal. Az ellátórendszerek és főleg a vendéglátás növekedése Romániában a legkiemelkedőbb volt a szocialista országok tömbjén belül. Így a kiskereskedelmi forgalom növekedési rátája 1960 és 1977 között (1960 = 100) Romániában 411 (a legnagyobb a szocialista tömbben), a vendéglátó-forgalom növekedési rátája 1960 és 1977 között (1960 = 100) Romániában 529 (a legnagyobb a szocialista tömbben), és az egy főre jutó vendéglátó-forgalom növekedési rátája 1960 és 1977 között (1960 = 100) Romániában 499,7 – ismét a legnagyobb a szocialista tömbben (H. E., 1980).

Vagyis a létező államszocializmus időszakában nemcsak az alkoholdermélés és -fogyasztás mértéke, hanem az ezeknek a fogyasztására behatárolt funkcionális terek, italt felszolgáló vendéglátóipari egységek száma is növekedett. És ezekben az egységekben növekedett a fogyasztás is. 1950–1989 között a kiskereskedelmi áruforgalom volumene tizenhatszorosára nőtt, ezen belül az élelmiszereké tizenötszörösére, az ipari fogyasztási cikkeké tizenhatszorosára, a vendéglátóipari egységekben elköltött összeg huszonnégyeszeresére emelkedett (Ristea és mtsai., 2018: 428).

Ez a költségárány a háztartási kiadások vonatkozásában is viszonylag sokat jelentett. A hatvanas évekre vonatkozó adatok szerint éves átlagban a kiskereskedelembe kifizetett összegek 10,5–12%-át költötték el vendéglátóipari egységekben (Direcția Centrală de Statistică, 1968: 497).⁹ Ugyancsak arra a periódusra vonatkozó adat szerint „az ország vendéglőinek, falatozóinak, büféinek és cukrászdáinak összeforgalma 60 (írd és mondd: hatvan) százalékban az italla alapozódott, a falusi egységekben pedig 74,9 (!?) százalékban” (Blénesi, 1967). Vagyis nem megalapozatlan azt számítani, hogy csak a vendéglátóiparon belül, az összkereskedelmi forgalom 8–9%-át költötték alkoholra, ehhez még hozzájön az élelmiszerüzletekben vásárolt mennyiség, ami összárban lehet, hogy nem, de volumenben többe jelenthetett a vendéglői drágább fogyasztásnál, vagyis nem túlzott feltételezni, hogy a hatvanas években a hivatalos kereskedelmi forgalomban elköltött összegek 14–16%-át, vagyis az átlagos családi büdzsé legkevesebb 9–10%-t költötték alkoholra. Összehasonlításképpen, hasonló periódusban a Szovjetunióban a családi költségvetésből alkoholra költött részarányt 10–15% körülre teszik (Tarschys, 1993: 12; White, 1996).

Vagyis a hatvanas-hetvenes évek elejének alkoholpolitikáját az általánosabb jóléti feltételek megteremtése mellett az alkoholfogyasztási keretek bővítése jellemezte. Habár a statisztika arra mutat rá, hogy a vendéglátóipari fogyasztás, a kocsmázás keretei bővültek, valószínűsíthető, hogy mindez nem fogta vissza a nyilvános fogyasztás más formáit, mert számos törvény nem általában a fogyasztás, hanem bizonyos fogyasztási szintek és helyzetek, túlzott fogyasztás

9 Kiemelendő, hogy jelentősek voltak a regionális eltérések a megbecsülhető alkoholfogyasztás, alkoholköltségek mértékét illetően. Például 1967-ben országos átlagban a kiskereskedelmi forgalom 12%-át költötték el vendéglátóipari egységekben, Hargita megyében ez 14,4% volt.

következtében bekövetkező állapotok (részegség) mentén próbálta visszafogni, nem általában az alkoholivást, hanem annak nyilvános fogyasztását, illetve az szeszes italhoz hozzáférő személyek körét. Ez az alkoholpolitikai irányváltás első jelei a hatvanas évek végén mutatkoznak, de a fordulat az 1976-os alkoholtörvényekben kulminált (1969/2503. határozat, 1970/153. rend., 1975/51. rend., 1975/76 rend.), és hát ez az alkoholpolitikai irányváltás a fogyasztás „civilizálást”, alapvetően a mértékletességet célozza meg.

Az ebben a szakaszban hozott rendelkezések egyértelműen szűkíteni próbálják a fogyasztási helyszíneket, megtiltva az alkohol forgalmazását cukrászdákban, zöldségüzletekben és ipari vagy más intézményi keretekben működő büfékben, benzinkutaknál, intézményi, iskolai étkezdékben, ifjúsági klubokban, iskolák, vállalatok környékén. Illetve tiltják az élelmiszerüzletekben, otthoni fogyasztásra eladott alkohol „helybeni” fogyasztását. 1976–1977 során körülbelül kétezer vendéglátóipari egységet (az 1970-ben regisztráltak kb. 14%-át) zárnak be, de a népi elégedetlenség okán a hatóságok újra kinyitják azokat (Anton, 2019: 190–191). Ugyanakkor előirányozta a vendéglátóipari egységek egy részének a profilváltását, célként kitűzve a kész- és félkész ételeket felszolgáló egységek részarányának a növekedését. Korlátozzák a vendéglői alkoholfogyasztás időbeni lehetőségeit is: legkorábban reggel tíztől legkésőbb hajnali egy óráig (kivéve a külön engedélyezésnek alávetett éjjeli bárakat) volt erre lehetőség. Korlátozza és szigorítja a kiskorú személyek hozzáférését az alkoholhoz.

A legelső alkoholfogyasztási korhatárt szabályozó romániai jogszabályt 1908-ban fogadták el (1908. 03. 08./alkoholtörvény), amely 16 éves korhatárt szab meg a nyilvános helyen történő ital fogyasztás esetében. Az 1969-es jogszabály (1969/2503. hat.) is ugyanezt irányozza elő. Elvben, mivel eléggé többértelműen fogalmazza meg a szabálysértés tényállását: bárki által, nyilvános helyen vagy vendéglátóipari egységben nem lehet fogyasztásra adni szeszes italt 16 év alatti kiskorúnak, olyan mennyiségben, hogy az részegséget okozzon. Ami akár úgy is értelmezhető, hogy amennyiben nem eredményez részegséget, a 16 év alattiak nyugodtan fogyaszthatnak alkoholt. Ezt a határozatot egy 1970-es dekrétum váltja fel (1970/153. rend.), amely már egyértelműbb és megengedőbb: ennek megfelelően szabálysértésnek minősül a 14 év alatti kiskorúakat alkohollal kiszolgálni vagy számukra italt vásárolni. Majd 1975-ben rögzítik a most is érvényes szabályt (1975/76. rend.): a vendéglátóipari egységekben tilos (18 éven aluli) kiskorúakat alkohollal kiszolgálni.

Büntetik nemcsak a közrend megzavarását előidéző viselkedést, hanem a nyilvánvaló részegséget nyilvános helyeken, és a kocsmákban a részegségért és azok következményeiért egyfajta képpen a kiszolgálókat teszik felelőssé, akiknek megtiltják az ittas állapotban levő személyek kiszolgálását. Ennek az alkoholpolitikának a szigorodását jól jelzi ez utóbbi rendelkezés megszerzése esetén a kiszolgálónak kiróható büntetés mértékének az alakulása: 1969-ben 100–200 lej (a nettó átlagbér, 1180 lej 9–18%-a), az 1976-os alkoholtörvény szerint 3000–10 000 lej (a nettó átlagbér, 1712 lej kétszeresétől a majdnem hatszorosaig).

A konszolidált államszocializmus (hozzávetőleg 1954–1981) alkoholpolitikáját sajátos kettség jellemzi. Az első periódusban az általánosan növekvő jóléti időszak kontextusában bővül a hozzáférés, nemcsak a volumen és terméktípusok, hanem a fogyasztási színterek vonatkozásában is (vendéglátóipar). Majd a hetvenes évek közepétől beindul egyfajta mértékletességet megcélzó kurzusváltás. Úgy tűnik, hogy nem annyira a fogyasztás mérsékelése a cél, hanem a nyilvános fogyasztási helyzetek (és az azokon belüli viselkedés) szűkítő szabályozása.

„A MUNKAHELY NEM KOCSMA, HOGY EGÉSZ NAP OTT LEGYÉL” – AZ ALKOHOL ÉS A MUNKA VILÁGA

Az alkoholfogyasztás nemcsak a fontosabb közösségi, családi ünnepek velejárja, hanem a mindennapi munkavégzés, a munka és a relaxáció közötti „kis” átmenti rituáléknak is jelölője. Az alkoholt egyszerre használhatták munkakezdési felvezetőként, a kis, munka közbeni szünetek járulékának, illetve levezetőként, hogy meglegyen az átmenet a munka és a pihenés között. Ez így volt már a tizenkilencedik század során is a paraszti Székelyföldön, ahol a pálinka a napszámok természetbeni juttatásainak kötelező velejárója volt: „átalános szokás a házi napszámokat élelmezéssel látni el, a mi a következő mérsékelt, de nagyon valószínű értéket képviseli: reggel pálinka kenyérrel 3 kr / 7–8 órákor ebéd 6 kr / 12 órákor délebéd, vastagétel pálinkával 10 kr / estve felé ozsonnára pálinka, kenyér, néha egy kis túró 6 kr / estve pálinka, kenyér húsos étel, vagy túrós, tejes puliszka 15 kr. Együtt: 40 kr.” (Kozma, 1879: 168).

De a munka társadalmi szervezésének az átalakulása során az alkoholfogyasztás nemcsak a mezőgazdasági, hanem az ipari bér munkával is számos vonatban összekapcsolódott. Egyrészt ott volt a párlatok, a pálinka kapcsán annak erőt adó, egészségmegőrző jellegébe vetett általánosabb hit, amely a pálinkának erősítő ital jelleget tulajdonított: „[a munkás] az iszákosságot tagadja, nem mintha bevallani restellné, hanem azért, mert a naponként két-három ízben mindenkor 3–4 Krajczárért éveken át folytatott pálinkaivást nem tartja iszákosságnak. A munkás az alkoholnak ily alakban való, naponként egy-két, vagy az időjáráshoz mérten többszöri bekebelezését mintegy tápanyagnak tekinti...” (Friedrich, 1901: 95). A kocsmák (legalábbis egy részük) mint nyilvános helyek sajátos munkaerő-közvetítői színterekként működtek (mi több, egyes marxisták munkamozgalmi gyülekezőhelyként is kezelték), gyakorlatban volt a munkabér egy részének természetben, többek között alkoholban történő kifizetése, sőt a munkabér alkoholban történő megelőlegezése is. Röviden a huszadik század elején, sőt a közepén is a munkavégzés és az italozás, értelemszerűen az alkoholos befolyásoltság alatti munkavégzés, nemhogy nem váltak el egymástól, hanem (bizonyos határokon belüli) egymásra tevődésük elfogadott, legalábbis megtűr volt (Balázs, 1991).

A szocialista iparosítás nem egyszerűen általánosabb jellegű gazdasági szerkezetváltást jelentett, hanem a munkaviszonyoknak a modern munkaszervezési, szervezeti elvekhez történő igazodását, a termelési viszonyok jelentős mértékű formalizálódását. Ezeknek az elveknek és gyakorlatoknak megfelelően általánosabb munkafegyelmi, hatékonysági és partikulárisabb munkavédelmi megfontolásokból az alkoholos befolyásoltságnak, értelemszerűen a munkahelyi alkoholfogyasztásnak nem volt tere. Vagyis a szocialista iparosítás mint a munka nagyobb hatékonyságát, termelékenységét és biztonságát megcélzó, formális szabályozásra épülő folyamat szétválasztani igyekezett az alkoholfogyasztást és a szervezeti környezetben végzett munkát. Az alkoholfogyasztás és a munka radikális szétválasztása (persze más munkaszervezési technikákkal egyetemben), akár egyfajta fentről lefele érvényesülő civilizációs folyamatként is értelmezhető (Wouters, 1986). Hisz lényegében többről volt szó a munkahelyi alkoholfogyasztás, illetve alkoholos befolyásoltság állapotában történő munkavégzés tiltásánál, ezen túlmenően érvényesíteni próbálta azokat a szűkebb szervezeti és általánosabb ideológiai értékeket és célokat, amelyek jegyében mindez történt: termelékenység, fegyelem, munkaverseny, ötéves terv teljesítése stb.

A munkahelyi alkoholfogyasztás ezen rend érvényesítése mellett, sőt ennek ellenében folytatódott. Egyrészt volt egy alkalmi, de viszonylag gyakori jellege: születésnapok, nyugdíjba vonulás, fontosabb családi ünnepek kapcsán illet „megtisztelni” a munkatársakat, hisz a legtöbb esetben az ipari munkaközösségi kapcsolatokat nemcsak szervezeti helyzetként, viszonyként, hanem a munkahelyi, munkatársi viszonyokat átfogóbb társadalmi kötelékként értelmezték. Az alkalmi „kínálgatások” az így értelmezett kötelek kialakítását, visszaigazolását vagy megerősítését szolgálták, mindenekelőtt azokkal, akikkel nem volt munkahelyen kívül is fenntartott viszony. De ezeken az alkalmakon túlmenően, ha nem is rendszeres, de gyakori volt „meginni valamit”. Például fizetésnapokon nem várták meg a munkaidő végét, hanem valaki gyorsan kiszaladt, és vásárolt valami innivalót. Vagy ha fusítottak valamit a munkahelyen (otthoni használatra készítettek valamit, mondjuk összehegesztettek egy karácsonyfátartót), akkor a segítséget legalább egy felessel illet megtisztelni, amit nemegyszer nem a kocsmában ittak meg, hanem a munkahelyen. Esetleg megerősítő, fizikai munkáért vagy akár unalmas rutint feltételező munkavégzés feloldására is fogyasztottak szeszes italt.

Az alkalmi (de azért eléggé gyakori) munkahelyi iszogatások egyrészt a tradicionális alkoholfogyasztási berögződések maradványaiként (amikor a munka és az ivás még nem zárták ki egymást) értelmezhetőek, de ugyanakkor egyfajta reakció is az iparosodás által, fentről lefele érvényesített szervezeti formalizációs törekvésekre. Egyfajta informalizációs stratégia, amely különböző mértékű lázadás a szervezeti rend ellen és annak kikerülése (Wouters, 1986), annak a lentől felfele érvényesített stratégiának az érvényesítése, mely szerint a munkavégzés nemcsak szervezetenként koordinált együttműködés, hanem azon túlmutató, személyesíthető társas vonzattal is bír.

Hogy mekkora lehetett a munkahelyi alkoholfogyasztás vagy alkoholos befolyás alatti munkavégzés mértéke Romániában? Nehéz megbecsülni. De például egy 1985-ben Magyarországon munkaidőben végzett munkahelyi alkoholszondás vizsgálat eredménye szerint a vizsgált népesség 9%-a ittas volt (Eberstadt, 1989: 107). Romániában, habár a fentebbiekhez hasonló átfogó vizsgálatok nem ismeretesek, a hetvenes évek közepétől kezdődően számos olyan rendelet lát napvilágot, amely egyes sajátos szakmák esetében a munkahelyen korlátozza az alkoholfogyasztást vagy az alkoholos befolyás alatti munkavégzést. És általában a munkajog, illetve egyes vállalatok belső rendszabályai, belső ellenőrzéseken és szankciókon keresztül próbálták elfogadható korlátok között tartani a jelenséget, persze, valamelyes rugalmassággal, és az esetenként előforduló problémás vagy akár tragikus következményekkel.

Éppen ezért volt meglehetősen megdöbbentő még a vállaltvezetők, de talán még inkább az alsóbb vezetők, termelésirányítók, mesterek, részlegvezetők számára a romániai alkoholpolitika talán legdrakonikusabb törvényének az érvényesítése, amely 1981-ben kriminalizálta a legtöbb ipari munkahelyen az alkoholfogyasztást. Ennek a törvénynek megfelelően alkoholt beinni, fogyasztani vagy a munkahelyen ittas állapotban dolgozni bűnténynek minősült, melyre három hónaptól két évig terjedő börtönbüntetést lehetett kiszabni (1981/400. rend.).¹⁰

10 Decret nr. 400/1981 pentru instituirea unor reguli privind exploatarea și întreținerea utilajelor, instalațiilor și mașinilor, întărirea ordinii și disciplinei în muncă, 18-as cikkely. *Buletinul Oficial*, 112/29 dec. 1981. http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=1274 (Letöltve: 2020. 11. 12.)

Ez már előjele az államszocializmus utolsó periódusának, amelyet nemcsak a fogyasztási helyzetekre vonatkozó szűkítő szabályozás, hanem az alkoholhoz történő hozzáférés beszűrkülése jellemez. Az alkohol hiánycikk lesz nemcsak a vendéglőkben, hanem az üzletekben is. Fia-talkori emlék maradt, hogy a vasárnapi sörözéskor egyszerre több korsót is csapoltattunk személyenként, hisz a nedű bármikor kifogyhatott, és viszonylag rövid idő alatt így is történt. Mi pedig, látva a később jövők csalódását, büszkén ittuk a gondosan előre megvásárolt, nap által rég átmelegített nedűnket.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A romániai alkoholfogyasztás dinamikája az államszocializmus periódusa alatt sajátos volt. Növekvő trendet mutatott a hetvenes évekig, majd a nyolcvanas évek második felében az egy főre számított fogyasztás visszaesése tapasztalható. Mindez anélkül, hogy a növekvő fogyasztást hivatalosan társadalmi problémaként vállalta volna fel a rendszer, és hivatalosan meghirdetett, felvállalt volna valami (például a gorbacsovi politikához hasonló) mértékletességi kezdeményezést.

Ebben a folyamatban elkülöníthető három eltérő logika mentén strukturált periódus: 1947-től az ötvenes évek közepéig – az alkoholgyártás és -forgalmazás fölötti állami ellenőrzés kiterjesztése és ezen belül a fogyasztás növelése. Nem kizárt, hogy az alkoholjövedéknek az államháztartási fontossága miatt.

Az ötvenes évek közepétől a hetvenes évek második feléig – a fogyasztási helyszínek és helyzetek, a vendéglátóipar fejlesztése mint a jóléti, fogyasztói szocializmus egyik eleme. Ez hozzájárul a fogyasztás növekedéséhez.

A hetvenes évek második felétől a nyolcvanas évek végéig – a fogyasztási helyzetek korlátozó szabályozása, ami az általánosabb fogyasztási korlátozásokkal párhuzamosan a hivatalosan regisztrált alkoholfogyasztás valamelyes csökkenését is eredményezte.

SZAKIRODALOM REFERENCES

- Aioanei, A. (2018). Tehnocratul din umbră: Aurel Vijoli și planificarea economiei în România „democrat-populară”. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, LV(LV)*, 301–323.
- Anghelache, C.; Anghel, M.-G.; Dumbravă, Ș. G., & Marinescu, A. I. (2018). Repere privind evoluția produsului intern brut până în anul 1947. *Revista Română de Statistică*, 12, 3–32.
- Anton, M. (2019). Educarea bunului gust în România socialistă. Norme ideologice și practici sociale. *Studii și materiale de istorie contemporană (SMIC)*, 18, 183–201.
- Axenciuc, V. (1996). *Evoluția economică a României: cercetări statistico-istorice 1859-1947. Agricultură* (Vol. 2). Editura Academiei Române.
- Axenciuc, V. (2000a). *Avuția națională a României. Cercetări istorice comparate 1860-1939*. Centrul Român de Economie Comparată și Consensuală. Expert.

- Axenciuc, V. (2000b). *Evoluția economică a României: cercetări statistico-istorice. Monedă, credit, comerț, finanțe publice*. (Vol. 3). Editura Academiei Române.
- Balázs, G. (1991). A pálinka néprajzához. (Pálinkafogyasztás a mindennapok során és a közösségi munkák alkalmával). *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 27, 306–312.
- Bielinska-Kwapisz, A., & Mielecka-Kubien, Z. (2011). Alcohol consumption and its adverse effects in Poland in years 1950–2005. *Economics Research International*. <https://doi.org/10.1155/2011/870714>
- Blénesi, E. (1967). Jó itvágyat! *Előre*, 6056, 1., 5.
- Bonda, I. M., & Tămaș, O. M. (2019). Between Abstinence and Prohibition. Actions for Combating Alcoholism in Transylvania During World War I. *Transylvanian Review*, 28(2), 36–52.
- Burnett, J. (2012). *Liquid Pleasures: a Social History of Drinks in Modern Britain*. Routledge.
- Cernescu, T. (1988). Locul gospodăriei țărănești în agricultura cooperatistă. *Viitorul Social*, (2), 127–134.
- CNS (1990). *Anuarul Statistic al României 1990*. Comisia Națională pentru Statistică.
- Costache, B. (2017). Reformele monetare postbelice din România în contextul relațiilor româno-sovietice, 1947-1952. *Arhivele Totalitarismului*, (1–2), 86–104.
- Direcția Centrală de Statistică (1968). *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1968*. Direcția Centrală de Statistică.
- Eberstadt, N. (1989). Health and Mortality in Eastern Europe 1965 to 1985. In J. E. C. United States Congress (szerk.). *Pressures for Reform in the East European Economies: Study Papers* (Vol. 1, 97–119. o.). U. S. Government Printing Office.
- Friedrich, V. (1901). Az alkoholizmus és az ellene való védekezés (Első közlemény). *Közgazdasági Szemle*, (25), 95–104.
- H. E. (1980). Az európai szocialista országok vendéglátásának fejlődése. *Kereskedelmi Szemle*, 21(6), 45–46.
- Herseni, T. (1933). Câteva date privitoare la o cârciumă țărănească. *Arhiva pentru știință și reformă socială*, XV(1–2), 138–156.
- INS (2018). *România: un secol de istorie: date statistice*. Editura Institutului Național de Statistică.
- Kideckel, D. (1984). Drinking up: alcohol, class, and social change in rural Romania. *East European Quarterly*, (18), 431.
- Kochan, T. (2011). *Blauer Würger: so trank die DDR*. Aufbau Verlag.
- Kovács, K. (2014). A vebleni hivalkodó fogyasztás elméletének továbbfejlődése és újszerű megnyilvánulásai. *Competitio*, 13(2), 23–35.
- Kozma, F. (1879). *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Fraklin-Társulat Nyomdája.
- Lehto, J. (1995). Alcohol policy in the changing Eastern Europe. *Nordisk Alkoholtisdkrift (Nordic Alcohol Studies)*, 12(1_suppl), 61–72.
- Levine, H. G. (1992). Temperance cultures. Concern about Alcohol Problems in Nordic and English-speaking Cultures. In L. Malcom, E. Griffith, & D. D. Colin (szerk.). *The nature of alcohol and drug related problems* (16–36. o.). Oxford University Press.

- Moskalewicz, J. (1993). Lessons to be learnt from Poland's attempt at moderating its consumption of alcohol. *Addiction*, 88, 135S–142S.
- Muică, N., & Turnock, D. (2008). „Țuică” in Romania: the Historical Geography of Rural Distilling. *Review of Historical Geography and Toponomastics*, III(5–6), 77–114.
- Murgescu, B. (2010). *România și Europa: acumularea decalajelor economice: 1500-2010*. Polirom.
- Paksi, B., & Elekes, Z. (1996). A magyar lakosság italfogyasztási szokásai. In I. E. I. Cserne (szerk.), *Produktivitás, prevenció és alkoholproblémák* (23–43. o.). Mediconsult.
- Poradzisz, S. (1991). The Society and Its Environment. In R. D. Bachman & E. K. Keefe (szerk.), *Romania: a country study* (61–132. o.). Federal Research Division, Library of Congress.
- Rădulescu, S. M., & Dâmboeanu, C. (2006). Consumul și abuzul de alcool ca problemă socială și medicală. *Revista Română de Sociologie*, XVII(5–6), 433–461.
- Réti, G. (1990). A román tervgazdaság kialakulása 1944–1956. In G. Hunya, T. Réti, A. R. Süle, & L. Tóth (szerk.), *România 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet* (13–48. o.). Atlantisz Kiadó (Medvetánc).
- Ristea, A. L., Valeriu, I. F., & Vainer, A. (2018). Comerțul interior. In A. Iancu, G. Georgescu, & V. Axenciuc (szerk.), *Economia României după Marea Unire*. (Vol. 2, 415–436. o.). Editura Academiei Române.
- RMSZ (1948). Új alapokra helyezik a szeszestaleladást. *Romániai Magyar Szó*, 1948. november 15., 2.
- RMSZ (1949a). A M.A.T. központ leszállította a likörök, különleges pálinkák és vermuth árát. *Romániai Magyar Szó*, 1949. augusztus 6.
- RMSZ (1949b). A M.A.T. központja leszállított áron árúsítja a legjobb minőségű borokat. *Romániai Magyar Szó*, 1949. július 22.
- RMSZ (1949c). Megállapították a sör hivatalos árát. *Romániai Magyar Szó*, 1949. május 18.
- RMSZ (1949d). Újból szabaddá tették a poharas italmérést. *Romániai Magyar Szó*, 1949. április 23., 3.
- Room, R., & Jernigan, D. (2000). The ambiguous role of alcohol in economic and social development. *Addiction*, 95(12), 523–535.
- Rotar, M. (2002). Apa care arde în flăcări. Dimensiuni ale alcoolismului în Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. *Caiete de antropologie istorică*, 8–9, 155–186.
- Sampson, S. (1986). The Informal Sector in Eastern Europe. *Telos*, 44, 44–66.
- Singer, M. (1986). Toward a political-economy of alcoholism: The missing link in the anthropology of drinking. *Social Science & Medicine*, 23(2), 113–130.
- Snow, G. (2001). Alcohol and Temperance. In P. N. Stearns (szerk.), *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000* (Vol. 3, 483–497). Charles Scribner.
- Social Issues Research Centre (1998). *Social and Cultural Aspects of Drinking. A Report to the Amsterdam Group*. The Social Issues Research Centre.
- Tămas, O. M. (2011). The Financial Guard and the State Monopoly over Alcohol in Romania in the 1930s. *Romanian Journal of Population Studies*, 5(Supplement), 173–189.

- Tarschys, D. (1993). The success of a failure: Gorbachev's alcohol policy, 1985–88. *Europe-Asia Studies*, 45(1), 7–25. <https://doi.org/10.1080/09668139308412074>
- Turda, M. (2011). Gheorghe Banu's Theory of Rural Biology in the 1929s Romania. In C. Bărbulescu & A. Ciupală (szerk.). *Medicine, Hygiene and Society from the Eighteenth to the Twentieth Centuries* (125–140. o.). Editura Mega.
- Walsh, B. M., & Grant, M. (1985a). *Public health implications of alcohol production and trade*. Albany –World Health Organization.
- Walsh, B. M., & Grant, M. (1985b). *Public health implications of alcohol production and trade. Round table*. Paper presented at the World Health Forum, Geneva.
- White, S. (1996). *Russia goes dry: alcohol, state and society*. Cambridge University Press.
- World Health Assembly (1982). *Background document for reference and use at the technical discussions on "Alcohol consumption and alcohol-related problems: development of national policies and programmes"*. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/159257>. (Letöltve: 2020. 11. 03.)
- World Health Organization. The WHO Global Information System on Alcohol and Health. (Letöltve: 2020. 11. 03.)
- World Health Organization. The Global Health Observatory. <https://www.who.int/data/gho/data/themes/topics/topic-details/GHO/levels-of-consumption> (Letöltve: 2020. 11. 04.)
- Wouters, C. (1986). Formalization and Informalization: Changing Tension Balances in Civilizing Processes. *Theory, Culture & Society*, 3(2), 1–18. <https://doi.org/10.1177/0263276486003002002>
- Zakar, P. (2016). Mértékletességi egyesületek a kassai egyházmegyében az 1840-es években. In J. Balogh & J. Pap (szerk.). *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció* (215–227. o.). Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó.

HIVATKOZOTT TÖRVÉNYEK, JOGI SZABÁLYOZÁSOK (KRONOLÓGIAI SORRENDEN)

- Legea pentru monopolul vânzării băuturilor spirtoase în comunele rurale și măsuri în contra beției din 06. 03. 1908. *Broșură*, nr. 0 din 06 martie 1908.
- Decret nr. 286 din 29 august 1952. *Buletinul Oficial*, nr. 37 din 1 octombrie 1953.
- Decret nr. 504 din 17 octombrie 1957 privind producția, vânzarea, circulația și desfacerea băuturilor alcoolice. *Buletinul Oficial*, nr. 29 din 21 octombrie 1957.
- Decret nr. 51 din 29 ianuarie 1969 pentru modificarea Decretului nr. 504/1957 privind producția, vânzarea, circulația și desfacerea bauturilor alcoolice. *Buletinul Oficial*, nr. 15 din 30 ianuarie 1969.
- Hotărârea nr. 2503/1969 privind stabilirea și sancționarea contravențiilor la regulile generale de comerț. *Buletinul Oficial*, nr. 156 din 31 decembrie 1969.
- Decretul nr. 153/1970 pentru stabilirea și sancționarea unor contravenții privind regulile de conviețuire socială, ordinea și liniștea publică. *Buletinul Oficial*, nr. 33 din 13 aprilie 1970.
- Lege nr. 21 din 17 decembrie 1971 vicii și vinului. *Monitorul Oficial*, nr. 156 din 17 decembrie 1971.

Decretul nr. 51/1975 cu privire la stabilirea programului de funcționare a unităților comerciale și de alimentație publică. *Buletinul Oficial*, nr. 50 din 30 mai 1975.

Decretul nr. 76 /1975 privind unele măsuri referitoare la desfacerea băuturilor alcoolice prin unitățile comerțului socialist. *Buletinul Oficial*, nr. 73 din 15 iulie 1975.

Decret nr. 400/1981 pentru instituirea unor reguli privind exploatarea și intretinerea utilajelor, instalațiilor și mașinilor, întărirea ordinii și disciplinei în muncă. *Buletinul Oficial*, nr. 112 din 29 decembrie 1981.